

Från matematikmaskin till IT

Forskningssekreterare: Mats Utbult

Fokusgrupp: Användarorganisationer och användarinflytande

Slutrapport

2008-06-27

## **Slutrapport: Användarreaktioner på en metallindustri, ett kommunalt energiverk, ett tidningsföretag och ett pappersmassabruk, speglade genom arbetslivsintervjuer; användarreaktioner inom kontorsarbete i statens tjänst, speglad genom en studie av fackförbundspress**

### **Inledning**

Jag har arbetat projektet ”Från matematikmaskin till IT”, inom ramen för gruppen ”Användarorganisationer och användarinflytande”, genom att genomföra sammanlagt sex arbetslivsintervjuer vid fyra arbetsplatser, efter inläsning av skriftligt material från 1970-80-talen, och en studie av vad Statstjänstemannen skrev 1977-85 om användares reaktioner och inflytande i förhållande till datorisering av olika typer av kontorsarbete. En första planering och urval av arbetsplatser genomfördes i samverkan med gruppen i början av 2008 och arbetet utfördes under april-juni 2008. I denna slutrapport berättar jag om hur arbetet har lagts upp och genomförts.

### **Inventering, urval, planering och genomförande**

Min bakgrund skiljer sig från andra forskningssekreterare eftersom jag inte är forskare eller forskarstuderande, men har arbetat som journalist i 34 år, därav 26 år som arbetslivs- och vetenskapsjournalist, först som anställd vid en fackförbundstidning, därefter som frilansskribent. Utgångspunkten för mitt uppdrag var att projektets grupp ”Användarorganisationer och användarinflytande” skulle kunna dra nytta av att jag under 1980-talets början skrev om just detta tema i tidningen Statsanställd och studiecirkelmateriel med mera för LO, och att jag senare som frilans fortsatte att följa och fördjupa mig i detta område, för uppdragsgivare bland forskningsinstitutioner, forsknings- och utvecklingsprogram och forskningsfinansiärer, partsgemensamma utvecklingsprogram, fackliga organisationer och arbetsgivareorganisationer.

Jag gjorde i början av 2008 en första lista av med ett tjugotal tänkbara arbetsplatser som jag skildrat eller som fanns väl dokumenterade från tiden, för att återvända till i första hand de personer som då intervjuats. Jag hämtade in en del tips, råd och synpunkter från några personer som var med på den tiden då det begav sig (Birgitta Frejhagen och Åke Hedbom).

De två första intervjupersonerna och arbetsplatserna som jag fastnade för var svarvaren Martti Hakala på Alfa Laval i Tumba och elektrikern Mats Schultze på Stockholms energiverk. Jag intervjuade dem 1982 för LO:s studiecirkelbok ”Vi väljer vår framtid” och bägge kunde då mycket levande och redigt berätta om tydliga förändringar som varit till bättre ur användarsynvinkel, när olika former av datateknik införts i deras verksamheter och jag hoppades att de skulle kunna berätta mer om både förhistorien och om vad som hände efter 1982. Bägge mindes sin medverkan i LO-boken ett drygt kvartssekel tidigare och ville gärna komplettera och reflektera kring det som de berättade då. Martti Hakala är idag pensionär och var sjuk första gången jag besökte honom, men berättade mycket minnesgrant, levande och humoristiskt när jag kom till honom den andra gången. Mats Schultze arbetar på ett företag som säljer elektrisk utrustning och industridatorer och hade dessförinnan arbetat som underhållsingenjör och resande reparatör av robotar på kärnkraftverk, efter sin tid som elektriker. Jag besökte honom på hans arbetsplats och även han hade mycket klara minnen. Han hade under sin senare bana haft anledning att tänka över vad som hände under datoriseringen på energiverket – där utvecklingen tog en annan bana än den som skildrades i LO-boken.

Den tredje arbetsplatsen som jag valde var DN/Expressen, den arbetsplats där frågan om datoriseringen blev som mest dramatisk och väckte mest allmän uppmärksamhet under 1970- och 80-talen, under ett drygt årtionde pågick konflikter som handlade om hur tekniken skulle användas i det som då var Sveriges största tidningsföretag. En del av följderna av dessa konflikter hade jag personligen kommit i kontakt med då jag själv arbetade som journalist på Expressen 1974-1981. 1987-88 arbetade jag för ett forskningsprojekt om ny teknik och fackliga gränser, vid Arbetslivscentrum, och i en bok som i reportageform populariserade fem forskningsrapporter skrev jag ett kapitel om utvecklingen på såväl DN som Svenska Dagbladet och intervjuade bland annat Journalistförbundets ordförande Claes Leo Lindwall, som tidigare varit klubbordförande på DN, och företrädare för typografernas klubb på DN - dock inte tidigare ordföranden Sture Ring. Nu var Sture Ring ett självklart val som intervjuperson. Han hade på ett för fackliga företrädare synnerligen ovanligt sätt själv dokumenterat och reflekterat över det skeende på arbetsplatsen där han varit en nyckelperson. I förberedelserna för intervjuerna med Sture Ring och Claes Leo Lindwall

läste jag därför Rings bok *"Typerna och den datoriserade draken"* (1981), vissa kapitel i *"Har facket gjort sitt?"* (som han skrev tillsammans med Horst Tillybs, 1988) och valda delar av *"Manasses dansskola. Från stormarnas bus till kärnhuset DN"* (2001). Jag genomförde först en lång intervju med Ring och sen två kortare med Claes Leo Lindwall, och slutligen träffades Ring, Lindwall och jag och gick igenom manuset tillsammans en sista gång.

Den fjärde arbetsplatsen hittade jag i ett reportage som jag läste när det publicerades i Pockettidningen R 1983 och som då imponerade mycket på mig, och som visade sig hålla måttet när jag läste om det 25 år senare. Det handlade om pappersmassebruket i Skutskär och fokuserade yrkeskunskaper och arbetsinnehåll före och efter den första datoriseringen. De intervjuade var tre pensionärer och en yngre arbetare. Den yngre arbetaren, Peter Kjellqvist, visade sig vara kvar på bruket, mindes det tidigare reportaget och ställde gärna upp på en intervju. Jag ville gärna komplettera med en något äldre arbetare och talade med den dåvarande fackordföranden. Denne tyckte inte att han själv hade så mycket att ge men gav mig två tips: en av de intervjuade pensionärerna 1983, som var faktiskt fortfarande i livet och var såvitt han visste fortfarande pigg – och en arbetare, Christian Hörup, som började i mitten av 1970-talet och haft ett stort intresse för tekniken och numer deltog i projektarbete med en ny teknikgeneration. Pensionären var tyvärr sjuklig och avböjde vänligt men mycket bestämt medverkan. Christian Hörup var mycket upptagen av sitt projektarbete men efter lite pusslande kunde jag åka till Skutskär och genomförde två intervjuer, en med Kjellqvist i dennes hem och en med Hörup i ett kontrollrummet i pappersmassebruket. Under 1990- och 1980-talen hade jag intervjuat forskare, arbetare och tekniker vid flera pappersbruk, som deltog i ett utvecklingsprogram och ett forsknings- och utvecklingsprogram som jag arbetade för, och jag förberedde mig för intervjuerna i Skutskär genom att gå igenom en del av detta material för att friska upp minnet av de speciella frågeställningar kring datorisering och arbete som finns just i processindustri.

## **En studie baserat på åtta årgångar av Statstjänstemannen**

I ursprungsplanerna ingick en femte arbetsplats, postgirot, där de anställda involverades i ovanligt hög grad i samband med ett stort datoriseringsprojekt, PGP-projektet, i första halvan av 1980-talet. Jag hade skrivit ett reportage om det vid en kritisk tidpunkt någonstans mitt i projektet 1983-84 och genom kontakter med arbetstagarkonsulter som deltog i projektet kunde jag få tag i bakgrundsmaterial. Projektet fanns också beskrivet av forskare. Den nyckelperson som jag kontaktade, Ann-Marie Selander som var ST-ordförande på postgirot och förbundsstyrelseledamot i ST, uttryckte från början en viss tveksamhet och visade inte alls den förtjusning som de flesta

övriga hade givit uttryck för när de blev tillfrågade om medverkan. Hon var tveksam till om hon hade så mycket att bidra med. Vi kom överens om att jag skulle skicka en del av det material som jag hämtat in och att hon skulle fundera över saken. När jag ringde några veckor senare, berättade hon att hon inte läst materialet därför att hon hade tillbringat en vecka hos maken på sjukhuset – och denne hade avlidit så sent som dagen före jag ringde andra dagen. Det är mycket tveksamt om det vid det laget hade gått att hitta någon annan nyckelperson som hade kommit i närheten av Selander som källa för just den här tiden. Nu hade det dessutom blivit så sent i projektarbetet, att jag i samråd med projektgruppen valde en annan väg, som byggde på skriftliga istället för muntliga källor.

Redan i de inledande diskussionerna med fokusgruppens företrädare hade jag fört fram tanken att man kunde göra en genomgång av någon fackförbundstidning under ett antal år, för att hitta ögonblicksbilder av användarnas reaktioner, reflektioner och aktioner i samband med den tidiga datoriseringen. Som förberedelse för den planerade intervjun med Ann-Marie Selander hade jag redan tillbringat ett par dagar på Kungliga Biblioteket för att hitta bakgrundsmaterial och reportage från postgirot under slutet av 70-talet och först hälften av 80-talet. Jag hittade väldigt många väldigt spännande texter där många anställda och företrädare kom till tals och berättade både om sin förväntningar (positiva och negativa) och sina erfarenheter. Däremot hade Statstjänstemannen till min förvåning faktiskt inte skrivit om det annars så uppmärksammade PGP-projektet. När det nu verkade svårt att få en bra intervju med en aktör på postgirot, återvände jag till den tidigare tanken om en genomgång av material i en fackförbundstidning. För detta fick jag klartecken från projektgruppen och ett ganska omfattande material blev resultatet, uppdelat på tre avsnitt: ”Röster från kontorsgolvet”- vanliga medlemmar och lokala fackliga företrädare kommer till tals, från mötesreferat och några arbetsplatsreportage, ”Riktlinjer och tankar om att påverka tekniken” – hur de anställdas företrädare diskuterade och utvecklade mål och strategier i förhållande till datoriseringen, ”Avskräckande och goda exempel” – några berättelser om vad som hände när tekniken och medbestämmandet möttes i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet.

## **Redigering och publicering**

Jag har utifrån anteckningar och i några fall inspelningar använt arbetslivsintervjuerna för att skriva journalistiskt präglade texter. Beroende på omfattningen av stoffet fick texterna med nödvändighet olika karaktär. Intervjuerna med Martti Hakkala på Alfa Laval och Mats Schultze på Stockholms energiverk blev kortare och mer koncentrerade. Uppföljningen av reportaget från Skutskär blev mer omfattande eftersom datoriseringen berörde flera avdelningar inom bruket och

det var två personer som intervjuades. Texten från DN/Expressen blev betydligt längre eftersom det handlade om tio väldigt händelsediga år och såväl det skriftliga som muntlig källmaterialet var rikt.

När det gäller studien från de statliga kontorsarbetsplatserna speglade i Statstjänstemannen, skrev jag i en första omgång referat under mina dagar på Kungliga biblioteket, kopierade ett stort antal artiklar som jag fortsatta att skriva referat av på mitt arbete – och sedan återstod ett omfattande arbete med att sortera, välja, korta ner och strukturera dessa referat, till en läsvänlig, sammanhängande och överskådlig text.

## **Intervjuer**

Martti Hakkala, f.d. svarvare vid Alfa Laval i Tumba, 26 maj 2008.

Christian Hörup, operatör vid Skutskärs pappersmassebruk, 15 maj 2008.

Peter Kjellqvist, operatör vid Skutskärs pappersmassebruk, 15 maj 2008.

Claes Leo Lindwall, f.d. ordförande för journalistklubben på DN, f.d. förbundsordförande för Svenska Journalistförbundet, 5 maj, 20 juni och 12 juni 2008.

Sture Ring, f.d. ordförande för grafikernas fackklubb på DN/Expressen, 23 april och 12 juni 2008 .

Mats Schultze, f.d. elektriker vid Stockholms energiverk, 22 april 2008.

## Referenser

Lennart Jönsson och Ingemar Nilsson: Reportage om datorisering på Skutskärs pappersmassbruk (Pockettidningen R 1984).

Sture Ring: ”Typerna och den datoriserade draken” (1981).

Sture Ring och Horst Tillybs: ”Har facket gjort sitt?” (1988).

Sture Ring: ”Manasses dansskola. Från stormarnas hus till kärnhuset DN” (2001).

Statsjänstemannen 1977-1985.

Mats Utbult: Vi väljer vår framtid (LO 1982).

Mats Utbult: På väg mot en lärande organisation (Utvecklingsprogrammet för ny teknik, arbetsmiljö och arbetsorganisation, Arbetsmiljöfonden/Nutek 1988).

Mats Utbult: Framtidsfacket? Reportage kring fackets gränser i den nya tekniken (Arbetslivscentrum 1988).

Mats Utbult: Verktyg för jobb som ger mer – reportage om facket och det utvecklande arbetet med datorstöd. (LO 1992).

Mats Utbult: Mänskligare datateknik – bättre jobb. Reportage från ett tvärvetenskapligt forskningsprogram. MDA - Människor- Datateknik – Arbetsliv. (Arbetsmiljöfonden/Nutek. 1993).